

TIDSKRIFTEN I SVERIGE

Claes-Göran Holmberg

Vad är en tidskrift? Frågan är inte lättbesvarad och det finns många uppfattningar. Man kan som tyska pressforskare laborera med tidskriften som en begränsad form av tidning. Tidningen brukar traditionellt beskrivas med fyra kriterier: aktualitet, universalitet, periodicitet och publicitet. Det vill säga för att en publikation ska få kallas en tidning ska den skriva om aktuella saker, skriva om allt, komma ut med en viss regelbundenhet och vara allmänt tillgänglig. En tidskrift behöver då inte uppfylla alla dessa kriterier. Den behöver inte vara lika aktuell, den måste inte behandla alla tänkbara ämnen och, framför allt, den behöver inte komma ut så ofta. I Sverige nöjer man sig ofta med att använda periodiciteten som avgörande kriterium för att något ska kallas en tidskrift. 1968 års litteraturutredning till exempel definierade tidskriften som »en periodisk publikation som utges med mer än ett nummer per år och högst ett nummer per vecka. Undantag göres för de publikationer som utkommer med ett nummer per vecka och som efter prövning av Kungl. Maj:t är att anse som tidningar av dagspresskaraktär.»

Otto Groth, en tongivande tysk tidskriftsforskare, urskiljde tre typer av tidskrifter: de universella-begränsat aktuella tidskrifterna (till exempel de stora familjetidskrifterna), de selektiva-aktuella tidskrifterna (till exempel vissa sporttidskrifter och facktidskrifter) och de selektiva-begränsat aktuella tidskrifterna (till exempel företagstidskrifter och personaltidningar).

Alla dessa tre tidskriftstyper har det gemensamt att de på något sätt är begränsade i förhållande till de fyra dagstidningskriterierna. Senare forskning har varit mer skeptisk till möjligheten att åstadkomma en ahistorisk och allt omfattande definition. Varje epok har sina bestämda publicistiska möjligheter, sina egna uttryck för social kommunikation. Det kan ifrågasättas om det är fruktbart att använda samlingsbeteckningen »tidskrift» för alla de skilda typer av periodiska publikationer som faktiskt brukar ges den benämningen. Men trots allt har tidskrift-begreppet en viss funktion att fylla som ett provisorium och hjälpbegrepp.

Tidskriften som form gynnar kollektiva ansträngningar medan boken i allmänhet är ett uttryck för ett individuellt skapande. Det har funnits ett par stycken individtidskrifter, Erik Gustaf Geijers *Litteraturbladet* och Aksel Sandemoses *Årstidene* är två exempel, men oftast har flera personer i samverkan legat bakom en periodisk publikation av det här slaget.

Tidskrifterna har i flera fall i litteraturhistoriens ögon fått bli startpunkt för en rörelse eller strömning. Den moderna belgiska litteraturen inleds av tidskrifterna *L'Art Modern* 1880 och *La Jeune Belgique* 1881. Det första imagistmanifestet publicerades i *Poetry* 1913. Vorticismens ursprung förläggs ofta till 1914 då tidskriften *Blast* började utkomma. Fyrtiotalsismen anses allmänt inledd 1944 med tidskriften *40-tal*. Tidskrifterna fungerar som vägröjare, som manifesta tecken på en kanske i det fördolda undanskymd utveckling. Bland de redskap som visat sig användbara för att bilda nya epoker intar tidskriften en särställning. I den kan skilda krafter samlas till en enad vilja. Därmed får den större genomslagskraft än till exempel dagstidningen där många olika intressen måste få utrymme och där en gemensam viljeinriktning, om den överhuvudtaget existerar, lätt skymms av flödet av stoff. Tidskriften kan vara ett forum för nya idéer, för grupper, riktningar och strömningar, ja för en ny klass. Den är inte så tungrodd som boken, inte så efemär som dagstidningen. Den kan snart återkomma, igen och igen och därmed lämpar den sig väl för debatt och polemik. En svaghet är kanske att tidskriften i motsats till boken inte tillåter en lång och utvecklad argumentation.

Tidskriften och offentligheten

Tidskriften är som bekant samtidig med uppkomsten av en borgerlig offentlig sfär i kamp mot feodala institutioner och en absolut monarki. Omkring år 1600 börjar det uppstå sociala institutioner som klubbar, tidskrifter, kaffehus, tidningar där privatpersoner samlas för att utbyta åsikter om samhället. »Den allmänna opinionen» blir successivt något som varje auktoritär myndighet måste räkna med.

Den litterära diskussionen, som tidigare ägde rum i adelsmännens salonger, blir nu ett vapen för medelklassen, ett sätt att få självaktningen att växa och ett forum där man kan lägga fram sina liberala idéer. Detta sker först i England, bland annat därför att mot-

sättningarna mellan aristokrati och borgerskap där är mindre än i övriga Europa. Centrala organ blir tidskrifterna *The Tatler* och *The Spectator* utgivna av Joseph Addison och Richard Steele. Om Addison har det sagts att han var »The chief architect of Public Opinion in the eighteenth century». I dessa tidskrifter uttrycks den nya politiska och moraliska diskursen. Engelsmännen ska uppfostras med hjälp av kultur och tidskriften blir kulturens viktigaste propagandamedel. De som skriver i tidskrifterna delar i allmänhet de åsikter deras publik har och uttrycker dem åt den. I Londons kaffehus (över 3.000) umgås skribenterna med sina beskyddare: adelsmän, präster, köpmän och ämbetsmän. Där möts folk och utväxlar åsikter, bildar grupper, blir till »den allmänna opinionen».

Rätten att yttra sig kommer inte längre av ens position i den sociala hierarkin utan genom själva tidskriftsdiskursen. Den förutsätter idén om att alla är fria medborgare med rätt att yttra sig. Sanningen, inte makten, är grundvalen i den idealiserade självbild som den borgerliga offentliga sfären intar. Kritikern anser sig kunna uttala sig på alla möjliga områden, en gentleman får inte vara specialiserad. Tidskriften är ett utmärkt forum för en sådan man: den är heterogen, flexibel, kan blanda fiktion med icke-fiktion och moraliska essäer med anekdoter. Läsaren uppmanas att själv skriva i den och gränserna mellan författare och läsare och mellan olika litterära genrer är behagligt luddiga.

48 nummer finns bevarade av *Relationes Curiosae* (»Tänkvärda meddelanden», 1682) som kanske är vår första tidskrift. Både idé och innehåll var lånade från den tyska tidskriften med samma namn, utgiven av Eberhard Werner Happel 1682–1683. Vem den svenske översättaren var är obekant men han blev alltså den som introducerade den »lärda» tidskriften i Sverige. Att tidskriften hade anknytning till vår enda tidning under 1600-talet (känd under många namn: från början, år 1645, *Ordinari Post Tijdender* och 1682 *Swenska Mercurius*) står klart med tanke på den omfattande annonsering som bedrevs i posttidningen.

I inledningen till det första numret talar författaren om vikten av att lära sig av vetenskapen och erfarenheten om Guds skapelse. Det finns nästan ingenting i naturen som man inte kan lära sig något om när man studerar Boyles, Cartesius, Bacons och andra lärda mäns skrifter. Den okände skribenten nämner också *Journal de Savants* och använder ordet »upplysning» på ett sätt som får en nutida läsare att associera

till senare delen av nästa århundrade (1700-talet). Däremot nämns inte ett ord om den tyska *Relationes* som ju förmodligen är den enda verkliga källan till de kunskaper som förmedlas.

Med vetenskaplighet menar dock *Relationes* något helt annorlunda än vi. Det mesta som återges är kuriosa och vidskepelser. Bland ämnena som återfinns i registret finns till exempel »drakar och deras ursprung», »sirener och havfruar i deras gestalt och varelse», ormarna som diar, byn som seglar och, med en viss humor, de barn som är lydiga mot sina föräldrar. Mitt i allt det kuriösa finns dock då och då allvarliga försök att redogöra för tidens vetenskaper. Detta blir ännu tydligare i de tidskrifter med samma namn som utkom 1700 och 1701 och 1723. *Relationes Curiosae eller Nyttige och merkwärdige Tijdender, Stockholm 1700* tycks ha utkommit med ett nummer per vecka och var därmed en stor del av den detta år utkomna periodican.

Samhällsnyttan blev under senare delen av 1600-talet ett viktigt argument. Regering, myndigheter och enskilda värnade om vetenskapernas utveckling. Det bildades akademier och lärda sällskap som skulle främja de nya kunskaperna.

Daedalus Hyperboreaues eller några nya Matematiska och Physicaliska Försök och anmärkningar (1716–18) heter den första svenska vetenskapliga tidskriften. Den gavs ut av vårt första vetenskapliga samfund, Collegium curiosorum, grundat 1710 av Erik Benzeliuss. Bland medarbetarna i denna naturvetenskapligt inriktade tidskrift fanns Christoffer Polhem och Emanuel Swedenborg men tongivande i redaktionen var Benzeliuss. Han hade efter långa resor till utländska lärosäten fångats av de nya idéerna. 1703 blev Benzeliuss chef för Uppsala universitetsbibliotek och han verkade för att de redan 1701 inköpta *Journal des Savants* och *Nouvelles de la république des lettres* skulle kompletteras med bland andra den tyska *Acta eruditorum*.

Daedalus Hyperboreaues (»Den svenske Daedalus») var ett försök att göra en svensk variant, dock huvudsakligen ägnad ingenjörskonsten. Den världsfrånvända och föräldrade akademiska kunskapen skulle ersättas med mer praktisk kunskap. I tidskriften beskrivs ett antal experiment och uppfinningar, som till exempel ett uppfodringsverk för gruvverksamhet. Sammanlagt 6 häften utkom kvartalsvis 1716–18.

Efter krigets slut återupplivade Benzeliuss sitt sällskap men nu kallades det »Bokvettsgillet». När den latinska kvartalstidskriften *Acta literaria Sueciae* (1720–

1739) grundades hade man utvidgat programmet från *Daedalus* till att omfatta hela det lärda samhället. I tidskriften fanns bokrecensioner, avtryck av historiska handlingar och brev, notiser om avlidna vetenskapsmän och nya vetenskapliga arbeten med mera. Möns-terbildande var den i Leipzig utgivna *Acta eruditorum*. I redaktionen för *Acta literaria Sueciae* satt två yngre vetenskapsmän, läkaren Erik Martin och astronomen Erik Burman.

Innehållet var ytterst gediget i förhållande till tidigare mer kuriösa tidskriftsförsök. Nya vetenskapliga resultat publicerades. Däremot var bokrecenserandet ännu på det stadium då böckerna i stort sett enbart refererades och författarna komplimenterades. Så kunde till exempel Benzeliuss själv recensera sin egen utgåva av *Diarium Vadstenense*. Men detta följde bara tidens sed. Något nytt i förhållande till de internationella förlagorna kom emellertid tidskriften med då den även skrev om nyutkommen skönlitteratur. På så vis kom *Acta* att bli den första svenska litterära tidskriften. Benzeliuss kunde till exempel skissera den svenska vitterheten och harangera Stiernhielm som den moderna svenska skaldekonstens fader och bibliotekarien Johan Malmström kunde lägga fram en teori om den moderna stavelseräk-nande versens fördelar framför antikens på kvantiteten byggda metrik. *Acta* blev en känd och aktad tidskrift, både nationellt och internationellt. Men när Benzeliuss 1727 flyttade till Göteborg som biskop förlorade både sällskapet och tidskriften sin drivande kraft. Utgivningen blev så oregelbunden och sällan förekommande att man under 1730-talet knappt kan benämna den tidskrift längre.

Hur fåtaliga och lite spridda de här tidskrif-terna än var – det fanns också professorn vid Lunds universitet Andreas Rydelius moralfilosofiska utlägg-ningar i *Nödiga Förnufts Öfningar* (1718–1722), till-komna på uppmaning av den filosofiskt intresserade Karl XII, och de populärvetenskapliga uppsatserna i *Stockholmiske Relationes Curiosae* (1723) – så fungerade de ändå som spridare av kontinentala idéströmningar som i fortsättningen skulle träda fram mer öppet och förändra inte minst den publicistiska miljön. Rydelius kvartalstidskrift fick stor betydelse för den högre undervisningen och var det första filosofiska arbete som utgavs på svenska.

De få lärda tidskrifter som finns utgivna i Sve-rige före 1730-talet är begynnelsen till en borgerlig offentlighet, men framför allt var de nyhetsorgan för

det lärda samfundet. De skrev om nyupptäckter och uppfinningar inom olika vetenskaper och förmedlade information om nyutkommen lärd litteratur, nationell och internationell.

En lärd tidskrift kunde startas av en grupp ve-tenskapsmän men också av en boktryckare eller bok-handlare som fikade efter ekonomisk vinst och anli-tade någon skribent eller vetenskapsman som redaktör. Kunde boktryckaren få tidskriften att gå runt var det mycket bra för tryckeriets anställda ty det var ofta ont om jobb. Senare blev det allt vanligare att sällskap eller föreningar gav ut tidskrifter.

Efter de lärda tidskrifterna framträdde två an-dra tidskriftstyper, de moraliska (eller de sedelärande) och de ekonomiska. *Sedo-lärande Mercurius* (1730–1731), och *Oskyldig Mål-Ro Eller Förnöjliga Samtal om hvarjehanda Lärda och Nyttiga Saker* (1731) är två ti-diga exempel på moraliska tidskrifter. Den senare var utgiven av Johan Browallius, sedermera biskop i Åbo. Blott fem nummer utkom av denna moraliska tidskrift som i samtalets form ville ta upp olika filosofiska och moraliska problem. De nummer som utkom ägnades åt girigheten och visade genom en mängd citat att förfat-taren var väl beläst i ämnet.

Det förnämsta exemplet på den moraliska tid-skriftstypen kom året senare, år 1732. Då startades ut-givningen av *Then Svänska Argus* (1732–1734) som inte bara förändrade den svenska journalistiken och utan också det svenska språket i dess helhet. Från 1732 date-ras det som kallas »yngre nusvenska». Mannen bakom verket hette Olof Dalin, sedermera adlad von Dalin. Han introducerade efter företrädesvis engelska mo-deller en »essäjournalistik». Karakteristisk för denna form var dels det underhållande framställningssättet, dels den moraliska ambitionen att fostra och vägleda publiken. Tidskriften som form är ett av resultaten av en framväxande borgerlig offentlighetskultur. Här – i motsats till i tidningarna – var det inte den världsliga och andliga överheten som kom till tals utan indivi-den. Idealet var den upplyste medborgaren och man slog både uppåt och nedåt.

Argus, liksom de flesta övriga essätidskrifter, nöjde sig oftast med en enda lång artikel per nummer. Precis som i förebilden *The Spectator* introducerade Dalin en klubb där medlemmarna kunde utnyttjas som språkrör för författaren: en hovman, en officer, en lärd, en köpman och så vidare. Med deras gemensamma sak-kunskap skulle man kunna täcka en mängd områden,

men redan efter första årgången tyckte Dalin att klubbfiktionen hämmade honom och idén övergavs. Dalin hämtade mycket av innehållet från den internationella idédebatten. Satiren riktades mot allmänna mänskliga beteenden som girighet, vällust, högmod, med flera dödssynder. Typisk för tiden var angreppen på adeln, på kvinnorna, på akademikerna och på prästerna. Vad Dalin bland annat tillförde den annars ganska träiga sedelärande tidskriften var ett underhållande skrivsätt, en genial berättartalang och ett ytterst livfullt språk. Dalin kunde imitera alla möjliga stilarter, inte minst de folkliga. *Then Swänska Argus* var spridd och omtalad över hela landet och upplagan var för tiden mycket hög. Varför Dalin slutade ge ut den så tidigt vet man inte, kanske tröt ämnena, kanske var det politiskt farligt för en ung man som ville komma sig upp.

Argus fick många efterföljare men de flesta var inte i närheten av den kvalitet som originalet uppvisade. Ett egenartat fall är *Samtal mellan Argi Skugga och en obekant Fruentimbers Skugga Nyligen ankommen till de dödas Rijke* (1738). På en erbarmlig svenska presenteras här upplysningstankgångar så revolutionerande att censorn, Gustaf Benzelstierna, aldrig begrep hur förgripliga de egentligen var. Här propageras för ateism, materialism och feminism. Författare var förmodligen den holländskfödda Margareta Momma, gift med boktryckaren Peter Momma.

I några tidskrifter användes essätidskriftens stil men innehållet var koncentrerat till ekonomins område. *Tanckar öfver den Swenska Oeconomien Igenom Samtal Yttrade* (1738) och *Den Wälmenande Patriot* (1751) är kanske de mest kända. Den framväxande merkantilismen fanns i bakgrunden för de ekonomiska tidskrifternas kamp mot monopol inom näringslivet. Reformerna inom undervisningsväsendet propagerade båda tidskrifterna för. Ett större intresse borde visas levande språk, teknik och naturvetenskap.

Under 1700-talet växte det gradvis fram en mer varierad tidskriftslitteratur. De lärda, de moraliska och de ekonomiska tidskrifterna förlorade så småningom sin ställning. I stället kom de politiska debatttidskrifterna, tidskrifter för allmän kultur- och samhällsanalys och tidskrifter som blandade information och underhållning. Senare dök det upp tidskrifter som i första hand publicerade skönlitteratur och tidskrifter för förströelse och skämt.

Den första öppet politiska tidskriften hette *En Ärlig Svensk* (1755–1756), utgiven av hattpartiet. Det

var ett rent propagandaorgan för de egna politiken och mot mösspartiet. Tidskriften har behållt greppet från en tidigare period att fingera samtal mellan olika personer som får förkroppsliga olika åsikter och egenskaper. Centralgestalten heter Honestus (Den Ärlige). En av huvudpersonerna bakom tidskriften var, bekvämt nog, censorn själv, Niklas von Oelreich.

Den liberala tryckfrihetslagstiftningen från 1766 gav upphov till en mängd tidningar, tidskrifter och pamfletter med namn som *Philolalus Parrhesiastes eller den Pratsjuke Fritalaren* (1768), *Karbasen* (1772) och *Stockholms Sqwallerbytta* (1772). Med Gustaf III:s åtstramning av tryckfriheten 1774 försvårades pressens läge men utvecklingen mot en mångsidigare press gick inte att stoppa.

Trots Gustav IV Adolfs ännu mer negativa syn på tryckfrihetsfrågorna och hans järnhårda grepp om pressen kom det under 1700-talets slut och 1800-talets början fram ett par tidskrifter som försökte fungera som organ för en frisinnad opinionsbildning. Det var bland annat de båda uppsalatidskrifterna *Litteratur-Tidning* (1795–1797) och *Journal för Svensk Litteratur* (1797–1803, 1809–1812). De var båda utgivna av Gustaf Abraham Silverstolpe, som var en av medlemmarna i den krets av yngre akademiker som kallades »Juntan». Tidskrifterna sågs som starkt kontroversiella, inspirerade som de var av Kants kunskapsteoretiska idealism. De angreps från flera håll: politiska konservativa grupperingar, ortodoxa teologer och empiriska tänkare. Silverstolpe blev anklagad för »jakobinism» och förvisad från universitetet. Filosofen Benjamin Höijer, som också var inblandad, blev inte utnämnd till professor förrän efter statskuppen 1809.

Den mest betydande tidskriften vid den här tiden var dock *Läsning i blandade ämnen* (1797–1801) utgiven av Georg Adlersparre. Tidskriften stod för en borgerlig liberalism och propagerade för behovet av ekonomiska och politiska reformer. Den behandlade allt från litterära och filosofiska ämnen till mer praktiska saker som jordbruk och lantushållning, alltid med en udd som gjorde att den kom att kallas »Läsning i brännbara ämnen». Det som slutligen kom att knäcka tidskriften var dess hållning i teologiska frågor. Dess angrepp på ortodoxin och förkärlek för neologin (en hållning präglad av upplysningstankar och rationalism) fick myndigheterna att kräva att de skulle få läsa och godkänna allt material i förväg. Adlersparre fann det då meningslöst att fortsätta.

Romantikerna gör revolution även inom tidskriftsvärlden

Romantikerna, eller »den nya skolan» som de också kallades var den första svenska litterära generation som insåg hur viktigt det var att manifesteras sig i tidskrifter och inte bara i böcker. 1809 var romantikerna mogna för det publicistiska slagfältet. Med tidskriften *Polyfem* (1809–1812) presenterade man sig för allmänheten och tog upp kampen mot de etablerade storheterna på Parnassen. Det var inte bara litterärt som detta var ett omvälvande år, både inrikes- och utrikespolitiskt befann sig Sverige i en dramatisk situation. I mars 1809 togs kungen, Gustav IV Adolf, tillfångas och samma år avsattes han och landsförvisades. Uppgörelsen med det gustavianska enväldet gjorde sig gällande även på andra områden. En tryckfrihetsutredning tillsattes 1809 med uppgift att återupprätta den tryckfrihet som hade existerat i Sverige 1766–1772. Den nya pressfriheten som stadfästes 1810 gav upphov till en mängd pamfletter och tidskrifter. Redan 1812 drog dock myndigheterna öronen åt sig och återinförde privilegietvånget, det vill säga att man måste ha tillstånd från myndigheterna för att få ge ut en tidning eller tidskrift.

1809 fanns det 55 periodiska publikationer i landet varav 21 var av dagstidningskaraktär. En vanlig kombination var tidskrifter som satsade både på politik och litteratur. *Polyfem* var en av dem. *Polyfem* gavs ut av »polyfemisterna», dvs stockholmsromantikerna med Lorenzo Hammar-sköld i spetsen. Andra medlemmar var Clas Livijn och Johan Christoffer Askelöf. De var en avknoppning av den romantiska rörelse som hade sitt ursprung i det akademiska Uppsala, där en handfull studenter med estetiskt intresse kom att samlas. De intresserade sig för modern tysk litteratur och filosofi. Genom tyskarna, inte minst Goethe och Schiller, fick man upp ögonen för den grekiska litteraturens storhet. Detta svärmeri för det tyska och det grekiska förbands med en intensiv motvilja mot det franska inflytande som gjorde sig gällande i landet. Franskklassicismen var fortfarande det officiella litterära mönstret i Sverige, mycket tack vare kretsarna kring Svenska Akademien. Där levde gustavianismen kvar.

De unga uppsalastudenterna – eller »fosforisterna» som de kom att kallas – grundade de litterära förbunden Vitterhetens vänner (1803–1805), Musis amici (1807–1808) och Auroraförbundet (1806–1810) för att kunna diskutera sina litterära och kulturfilosofiska teo-

rier. Centralfigurerna bland dem som stannade kvar i Uppsala var Per Daniel Amadeus Atterbom, både som kritiker och skönlitterär författare, och Vilhelm Fredrik Palmblad, organisatör och ekonom. Kring dessa två samlades bland andra Samuel Hedborn, Per Elgström och Johan Börjesson.

De uppsaliensiska fosforisterna och de stockholmska polyfemisterna benämndes redan av samtiden som »nya skolan». Deras motståndare, anhängarna till den franskinspirerade, akademiska smaken kallades följdriktigt »gamla skolan» eller »akademisterna». Den gamla skolan bestod bland annat av den åldrade Carl Gustaf af Leopold och den stridbare Peter Adam Wallmark. Deras främsta publicistiska organ var *Journal för Litteraturen och Theatern* (1809–1813, fortsatt under namnet *Allmänna Journalen* 1813–1824 och *Journalen* 1825–1837). Flera av de främsta författarna under perioden ville inte ta ställning i striden och kallades därför »neutrer». Dit hörde Frans Michael Franzén, Erik Johan Stagnelius, Esaias Tegnér med flera. Det här är den första litterära strid i Sverige som i hög grad utspelar sig i tidskrifter.

Polyfem var en följd av att Lorenzo Hammar-sköld på sommaren 1809 blev bekant med två akademiker från Lund, Carl Adolph Agardh och den tidigare nämnde Askelöf. De tre herrarna hade en gemensam nämnare i sin aversion mot den franskinspirerade litteratur som dominerade landet. De beslöt att bilda ett litterärt sällskap som kom att kallas Pro Joco (sällskapet för det löjliga, för skrattet). De hade också planer på att starta litterära tidskrifter, bland annat en månadstidskrift som skulle heta *Lyceum*. Ett prospekt på detta organ infördes i Stockholms Posten den 12 december 1809 och parodierades 10 dagar senare av Johan Olof Wallin i *Journal för Litteraturen och Theatern*. Detta fick de tre att sätta en annan tidskriftsplan i verket före den mer allvarligt menade *Lyceum*. Det var *Polyfem*, »ett komiskt dagpapper, riktat mot dårskaperna så väl i vår litteratur som i allmänna lefvernet».

Polyfem var en satirisk och polemisk tidskrift med udden i första hand riktad mot den gamla skolan och dess huvudorgan *Journal för Litteraturen och Theatern*. Huvudparten av materialet i tidskriften består av angrepp på personer och tidningar på den andra sidan. Det förekom även en vitter kritik, huvudsakligen be driven av redaktören Askelöf, och översättningar av små stycken av Schlegel och Novalis. Lyriska bidrag var sällsynta: »Polyfem gör sällan vers. Vänte man sig af

honom inga kupletter, sonnetter eller grannlåtsverser.» Det är enbart i satiriskt, polemiskt syfte man någon gång tar till den bundna formen. I Atterboms *Xenier* (gåvor) finns till exempel angrepp på författare som Leopold, Valerius och Wallin.

Mest uppmärksammade av bidragen i *Polyfem* blev ett antal artiklar, »ur sjökapten Baggfots manuskript», inlämnade av pseudonymen Nils Nyberg (i verkligheten Lorenzo Hammarsköld). Dessa artiklar inledde attacken mot akademisterna. Efter tyskt mönster fick motståndarna påhittade, skämtsamma namn. Wallin fick heta Struthio, Valerius Amarulli och så vidare.

Trots sin ringa upplaga (ca 200 exemplar) blev *Polyfem* snart känd i landet. Kungafamiljen höll två exemplar. Man fick också snabbt fiender. Per Adolf Granberg, en av den gamla skolans vapendragare, försökte få bokhandlarna att inte föra tidningen. Wallin klagade hos myndigheterna och Askelöf blev varnad av statssekreterare Rosenstein att hålla sig till litteraturen och inte skriva något politiskt. Rådet togs ad notam och politiken lämnades utanför tidningen, trots att Livijn velat göra *Polyfem* till en politisk och inte en litterär publikation. Hammarsköld menade att om de kom in på politikens gungfly skulle deras motståndare snart få dem nedtystade.

De båda fraktionerna inom den nya skolan, fosforisterna och polyfemisterna, hyste en viss rivalitet när det gällde att komma först med sina litterära tidskrifter. *Polyfem* hade fått en flygande start men den innehöll inte det litterära och seriösa material man ville nå ut till allmänheten med. Kampen kom i stället att stå mellan *Lyceum* och *Phosphoros*.

Phosphoros (augusti 1810–1813) hette den första litterära tidskrift som fosforisterna grundade. Det var en »månadsskrift» utgiven hos Stenhammar och Palmblad i Uppsala. Bakom tidskriften stod Auroraförbundet, en litterär studentförening i Uppsala. Bland grundarna av föreningen fanns Atterbom och Palmblad. Avsikten med förbundet var att verka för en ny, romantisk, poesi. *Phosphoros* kom att bli det viktigaste organet för den nya skolans skönlitterära produktion under de första åren av 1810-talet. Atterbom var själv den flitigaste bidragsgivaren med 33 dikter, 8 recensioner och 6 uppsatser. Det mest kända av Atterboms bidrag är förstås »Prolog», den långa dikt och programförklaring som inleder tidskriftens första nummer. Det var tanke-gods i de tyska romantikernas anda med Fichtes tan-

kar om nation och frihet och Schellings konstfilosofi som ledfyrar. Det var också en demonstration av den romantiska poesins förmåga till melodiskt välljud och sköna visioner. Lyriska bidrag förekom även av bland andra Elgström, Hammarsköld och Samuel Hedborn. Tasso, Oehlenschläger, Petrarca och Goethe hörde till dem som översattes. Palmblad och andra tolkade grekisk poesi. På artikelsidan märks främst Hammarskölds långa opus »Jämförelse mellan Grekiska och Fransyska Tragedien» där den senare naturligtvis visar sig oändligt underlägsen den förra.

Enligt prenumerantlistor från 1811 var antalet prenumeranter detta år 152, men man behövde cirka 200 för att tidningen skulle gå ihop. Konkurrenterna fick kännedom om det dåliga ekonomiska läget och spred ut rykten om att *Phosphoros* inte bar sig och att »utg. Ruinera sig för att tillfredsställa sin författarsjuka». Atterbom erkände att tidskriften gick med förlust men menade att avsikten med *Phosphoros* inte var att dra in pengar åt utgivarna utan att göra revolution i den svenska vitterheten. De ekonomiska bekymren i kombination med postmästarens förbud mot att tidskriften vidarebefordrades med posten gjorde att redaktionen efter 1811 års årgång inte vågade ta upp prenumerationer utan i stället försökte ge ut »fria häften». 1812 orkade man med två häften och 1813 kom det sista livstecknet från den avtynande tidskriften. Det var ett mer än 200-sidigt häfte som bland annat innehöll Atterboms »Epilog».

Polyfemisternas stora tidskriftssatsning hette, som tidigare nämnts, *Lyceum* (augusti 1810–augusti 1811). Förebild var de tyska romantikernas *Lyceum der schönen Künste*. Tidskriften redigerades av Lorenzo Hammarsköld, biträdd av Benjamin Höijer, Jöns Jacob Berzelius och Carl Adolph Agardh. Hammarsköld hade länge haft planer på att ge ut en periodisk publikation som kunde ta upp kampen mot franskinspirerade krafter i landet. Man beslöt att försöka ge ut en månadskrift och kontakter togs med uppsalaprofessorerna Höijer och Berzelius. Avsikten var att göra *Lyceum* till ett seriöst organ för uppsatser av vetenskaplig karaktär och för recensioner. Den skarpa polemiken sparade man till andra organ.

De två tjocka häften som kom ut var bara fragment av den vetenskapliga journal som *Lyceum* tänktes bli. I det första häftet finner man fem uppsatser, ett antal recensioner och två lyriska bidrag. Hammarsköld presenterade i en uppsats en översikt över den samtida

svenska litteraturen. I samband med detta utvecklade han, i ett »Förord om recensioner», den nya skolans kritikteori. Agardh bidrog med en essä om Pestalozzi och dennes uppfostringsidéer. I översättning infördes bland annat Glucks skiss till en nydaning av det lyriska skådespelet. Sammanlagt innehåller *Lyceum* 35 bidrag varav 17 är skrivna av Hammarsköld själv. För recensionerna har med all säkerhet Hammarsköld och Höijer ensamma svarat och det är kanske de som är det mest nyskapande i *Lyceum*. Här introducerades för den svenska publiken en kritikerkonst som influerats av den som bröderna Schlegel bedrev i Tyskland.

Lyceum kom alltså aldrig att bli det huvudorgan för den svenska romantiken som den var tänkt att bli. Trots att både Höijer och den erfarne tidskriftsgivaren Gustaf Abraham Silverstolpe bidragit med råd och trots att några av Sveriges förnämsta vetenskapsmän (Agardh, Berzelius och Höijer) på olika sätt medverkade blev *Lyceum* endast en parentes i den publicistiska världen. Problem med förläggaren, Carl Erik Delén, och uppsalafraktionens konkurrerande tidskrift *Phosphoros* lade hinder i vägen.

Mot slutet av 1812 var så gott som alla de tidnings- och tidskriftsprojekt som startats av de svenska romantikerna nedlagda eller i ett tynande tillstånd. *Elegant-Tidning* och *Läsning i Hvarjehanda* hade fått stryka på foten redan 1810. *Svenska Boktrycknings-Historien* och *Lyceum* somnade in året därpå. *Polyfem* försvann i och med den skärpta tryckfrihetsförordningen 1812. Det lyckades *Phosphoros* att hålla sig vid liv ända till 1813, men luften hade gått ur också den efter 1811 års årgång. Kvar fanns *Uppsala Tidning* som endast i mycket liten utsträckning blev ett organ för nya skolan. I första hand var den ett lokalt annons- och nyhetsblad. Kvar fanns också *Poetisk Kalender* (1811–1821) men den skilde sig både till form (bok mer än tidskrift) och innehåll (endast skönlitterära bidrag) från de övriga. Här publicerades dock flera av de svenska romantikernas mest betydande dikter som därmed fick en stor publik.

Romantikerna samlade sig dock snabbt till förnyade ansträngningar. Redan 1813 började Palmblad och Jakob Axel Stenhammar ge ut *Svensk Literatur-Tidning* (1813–1825) som skulle komma att bli den nya skolans viktigaste kritiska organ. För större uppsatser och artiklar av en mera vetenskaplig karaktär startade uppsalafalangen *Svea* (1818–1829, 1831–1832). Polyfemisterna i Stockholm hade inte tillgång till en sådan ekonom och organisatör som Palmblad och därför blev deras projekt

kortvarigare. Askelöf startade 1815 den politiska och litterära tidskriften *Lifvet och döden* (1815–1816). Efter sju månader lades den ner och utgivarna satsade i stället på den ekonomiska och politiska månadsskriften *Läsning till utbredande af medborgerliga kunskaper* (1816) som de gav ut tillsammans med den oppositionelle politikern Fredrik Bogislaus von Schwerin. Något samlande organ fick inte polyfemisterna förrän med *Nya Extra Posten* (1819–1821) som kom ut med två nummer per vecka och var ägnad åt litteratur, konst, musik och teater.

Med tiden blev förhållandet mellan uppsala- och stockholmsfalangen allt kyligare och 1821 var tiden mogen för en öppen brytning. Med udden riktad mot Atterboms kalender startade stockholmarna *Opoetisk Calender för Poetiskt Folk*. Sannolikt var det på grund av denna publikation som Atterbom 1821 ansåg sig tvungen att lägga ner sin. Han fick helt enkelt inte bidragsgivare nog. 1821 är kanske också det sista året man kan tala om en ny skola men det betydde inte att romantikerna avbröt sina publicistiska mödor. I nya konstellationer och mot nya fiender fortsatte man att ge ut den ena tidningen och tidskriften efter den andra långt fram på 1840-talet.

De svenska romantikerna var den första generation som på allvar förstod vikten av tidskriften som forum och vapen. Efter dem kom i stort sett varje ny konstnärlig grupp/rörelse att reflektera över tidskriftens möjligheter för att etablera sig i offentligheten. Av skilda skäl kom det länge att stanna vid ansatser.

Vid slutet av 1820-talet började en ny generation försöka frigöra sig från den romantiska poesi som då hade efterträtt »den gamla skolan» som dominerande litterära inriktning. En av de ledande gestalterna var Oskar Patrick Sturzen-Becker (mest känd som Orvar Odd) som i Stockholm kom i kontakt med stadens liberala litterära och journalistiska kretsar. 23 år gammal startade Sturzen-Becker tidskriften *Arlekin* (1837) där han publicerade sina generationskamrater men framför allt sig själv. Han blev dock snart uppfångad av Lars Johan Hierta som sökte radikala skribenter för *Aftonbladets* räkning och *Arlekin* las ner.

Eos (1839–1840) blev ett språkrör för en grupp unga uppsalaakademiker med liberala tendenser och med ögonen öppna för vad som hände internationellt på kulturområdet och i idédebatten. Där publicerades också unga poeter som Johan Nybom och Bernard Elis Malmström. Utgivare var kritikern Carl Julius Lénström. Om man nu ville frondera mot romantikerna

var det kanske inte så taktiskt att döpa sin tidskrift till *Eos* (morgonrodnadens gudinna) med dess tydliga anknytning till *Phosphoros*, en anknytning som ytterligare förstärktes av en inledande programdikt som var tydligt anknuten till den tidigare tidskriftens.

De realistiska litterära strömningarna under 1830–1850-tal hade också politiska ambitioner, och publicerade sig i allmänskulturella och politiska tidskrifter och i dagstidningar i stället för att skaffa sig egna organ. Tidskriften *Tidskrift för litteratur* (1851–1852) är trots namnet en allmänskulturell tidskrift som ville skriva för den bildade medelklassen. Den liberale kritikern Carl Fredrik Bergstedt poängterar att det är den gruppen som är tidskriftens målgrupp: att skriva för folket vågade man inte ta på sig.

Åttitalisterna lyckades trots många tidnings- och tidskriftsplaner aldrig skapa något eget organ. Orsakerna till detta har det spekulerats kring: de såg inte sig själva som en grupp, de hade ingen organisatorisk talang som romantikernas *Palmlblad*, de hade tillgång till ett flertal periodiska publikationer, bland annat Arvid Ahnfelts tidskrift *Ur dagens krönika* (1881–1891) och kvinnotidskriften *Framåt* (1886–1888).

Nittitalisterna startade inte heller de någon egen tidskrift men de kom ändå att få rika möjligheter att synas i offentligheten. I *Svenska Dagbladet*, efter ombildningen 1897, erbjöds de stor plats och i den allmänskulturella tidskriften *Ord och bild* (1897–) ställde sig redaktören Karl Wåhlin mycket positiv till de unga konstnärerna och författarna.

Den här lilla exposén över den svenska tidskriftens historia är i första hand avsedd omfatta tiden fram till och med 1800-talet. När det gäller 1900-talet förbjuder enbart omfattningen av materialet en så kortfattad genomgång. Svensk tidskriftsförteckning förtecknade år 2003 över 3.000 tidskriftstitlar inom områden som konst, litteratur, musik, teater, teknik, kommunikation etc. År 2005 fanns det 370 kulturtidskrifter, 230 fack-tidskrifter (sammanlagd årsupplaga c:a 125 miljoner exemplar), 110 specialtidningar (sammanlagd årsupplaga c:a 65 miljoner exemplar) och 27 familje, dam-, herr- och ungdomstidningar (sammanlagd årsupplaga c:a 110 miljoner exemplar).

Om man skulle koncentrera sig till kulturtidskrifterna kan man konstatera att det både finns »prämar» och »snällseglare» (begreppen är Åke Runnquists), det vill säga några långlivade, allmänna tidskrifter som

Ord och Bild, *BLM*, *00-tal* och korta blixtrande generationstidskrifter som *Karavan*, *Spektrum*, *40-tal*.

Om tidskriften fortfarande är en livskraftig form har det debatterats. Men om man trots allt tror på behovet av den kvalificerade skönlitterära texten, den diskursiva prosan, den inträngande analysen, samhällsdebatten och kulturdebatten som inte bara är tyckande, kommer man inte förbi tidskriften. Det är den form som visat sig lämpligast att härbärgera sådana fenomen. Sedan kan man diskutera produktionsformer, distributionsformer och stödformer. Man kan ha åsikter om man bör vända masskulturen ryggen och satsa på eliten eller om man bör ta upp kampen om problemformuleringsprivilegiet med teven. Man kan strida om huruvida man ska satsa på lokala, regionala, nationella eller internationella tidskrifter. Men man kommer inte förbi tidskriften som form.

Bibliografi

Den svenska tidskriftens historia är ännu inte tecknad i helpor-trätt. *Den svenska pressens historia, I-V*, (red. Karl Erik Gustafsson, Per Rydén), Stockholm, Ekerlids, 2000–2003 ger korta glimtar från 1600-tal fram till idag. Min avhandling, *Upprorets tradition*, Stockholm; Lund: Symposion, 1987, är ett försök att teckna den svenska unglitterära tidskriftens historia från romantiken till 1970-talet.

Mer allmänna synpunkter på tidskriften har *Tidskriftiana: en skrift om tidskrifter* (red. Jan-Eric Malmquist), Stockholm: Statens kulturråd, 1990.

När det gäller grupper av tidskrifter eller enskilda tidskrifter finns det spridda nedslag. Then Svenska Argus behandlas bland annat i Martin Lamm, *Olof Dalin: en litteraturhistorisk undersökning af hans verk*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1908 och i flera böcker av Ingemar Carlsson, till exempel *Olof von Dalin: samhällsdebattör, historiker, språkförnyare I* utgiven av Olof von Dalinsällskapet; [huvudförfattare: Ingemar Carlsson], Varberg, CAL-förl. 1997.

De svenska romantikernas tidskrifter finns behandlade i Louise Vinges *Morgonrodnadens stridsmän*, Lund: Gleerup, 1978. För 1900-talet gäller att det finns få böcker om svenska tidskrifter, Britt Hulténs *Kulturtidskrifter på 30-talet: Nordeuropa, Ateneum, Fronten*, Lund: Cavefors, 1977 Tore Frängsmyrs *Vägröjare i kulturdebatten: Ragnar Oldberg och Perspektiv*, Stockholm: LT, 1977, Gunnel Weidel Randvers *Tidskriften Framåt: kvinnors kamp för det fria ordet*, Göteborg: Rundqvist, 1985, *Skriva för livet: alternativa förlag och tidskrifter* (Jonas Sjöström red.), Stockholm: LiberFörlag, 1979, är några av undantagen. I övrigt får man leta i monografier över personer som också under sitt liv varit tidskriftsredaktörer eller i artiklar.

Bibliografisk information om tidskrifter kan man få i Bernhard Lundstedts *Sveriges periodiska litteratur 1645-1899: bibliografi*, Stockholm: Rediviva, 1969 (originaluppl. 1895-1902) där så gott som samtliga svenska tidskrifter fram till år 1900 finns förtecknade. En fortsättning är nu under utarbetande på nätet i form av »Nya Lundstedt tidskrifter».

Information om vad som har skrivits om svenska tidskrifter finns i Per Rydén's *Anteckningar till en svensk presshistorisk bibliografi*, Lund: Lunds universitet, Litteraturvetenskapliga institutionen, Avd. för pressforskning, 1971 och Staffan Sundins *Ytterligare anteckningar till en svensk presshistorisk bibliografi: en inventering av litteratur utgiven 1760-1994*: NORDICOM-Sverige, Univ., 1995.

Claes-Göran Holmberg